DOI 10.33190/0027-2833-338-2024-5-001

Олександр ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0269-8954

ІСТОРИКО-МОВНА МІФОТВОРЧІСТЬ У НОВІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. І [1]

У статті розглядається явище активізації в певних національно активних колах сучасного українського суспільства (кінець XX — початок XXI ст.) різних аспектів історико-мовної міфотворчості — як один з виявів «аматорської лінгвістики» на загальному тлі, з одного боку, значного посилення уваги в цей час до української національної проблематики, а з другого, — недовіри до «офіційної» науки (історії, етнології, мовознавства та ін.). У загальних межах цього явища можна виокремити три основні тематичні напрями. Це, по-перше, пошуки «золотого віку» української мови в глибокому доісторичному минулому — з виведенням її як однієї з найдавніших мов світу. Основна увага при цьому приділяється вже не тільки «класичному» питанню про «мову Адама і Єви в раю», а й висновкам про праукраїнську мову як мову народу трипільської цивілізації, обговоренню історичного місця української мови порівняно із санскритом (як давнішої від нього, такої самої давньої, як безпосереднього нащадка санскриту або ж із прямим ототожненням її з цією мовою) та ін. По-друге, це поширення різних напрямів українського неоязичництва (квазі- або псевдоязичництва) з виходом на оперування мовними даними — як [нібито] справді органічної для наших предків системи вірувань на відміну від запозиченого з чужої релігії монотеїзму, з культивуванням персонажів давньоукраїнського пантеону — як досі відомих науці, так і нововідкритих. І, по-третє, це демонстрування «позитивної оцінності» складу та загального «образу» української мови, насамперед з увагою до такого її аспекту, як внутрішня форма ряду українських слів (як з етимологічно обґрунтованим, але в семантичному плані невиправдано абсолютизованим, так і з тільки домислюваним у плані «народної етимології» її трактуванням)

Констатується, що українська національна та державна самосвідомість, яка утверджується в сучасному суспільстві, певною мірою об'єктивно ще, можливо, потребує існування відповідних історичних державо- і мовотворчих міфів, про що свідчить також активізація таких тенденцій у суспільствах інших народів на пострадянському й ширше — на постсоціалістичному просторі (не менш активно

[1] Це значно розширена й осучаснена версія попередньої статті автора на таку тематику [див: Тараненко 2011; див. також: Тараненко 2009 : 54–74].

Цитування: Тараненко О. Історико-мовна міфотворчість у новій історії українського суспільства. І. Мовознавство. 2024. № 5. С. 3–24. https://doi.org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-001
Citation: Taranenko O. (2024). Istoryko-movna mifotvorchist u novii istorii ukrainskoho suspilstva. I [Linguo-historical myth creation in the contemporary Ukrainian society. I]. Movoznavstvo, (5), 3–24. [In Ukrainian]. https://doi.org/10.33190/0027-2833-338-2024-5-001
Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

це демонструє, зокрема, сучасна Росія). Однак у нормальному соціально й духовно структурованому суспільстві подібні ідеї мають займати, звичайно, лише одну з ніш масової свідомості, причому далеко не домінантну й тим більше без претендування як на науковість, так і на монопольне вираження українського патріотизму та підтримку їх з боку державної ідеології.

У міру просування українського суспільства на шляху до державної зрілості, а також з постійним наростанням усе нових і нових проблем на цьому шляху це явище стало поступово дезактуалізовуватися.

Ключові слова: історія української мови, історико-мовні міфи, «золотий вік» української мови, *Трипілля*, *арії*, *укри*, «Велесова книга», неоязичництво.

1. Міфологізована ідеалізація українського народу в його праісторичному минулому. У загальному комплексі цілком очевидного зростання в сучасному українському суспільстві зацікавлення проблематикою української мови, у тому числі питаннями її історії, етнографії, міфології (вихід у світ, наприклад, таких кількатомних видань, як [Войтович 2006–2007], [Кононенко 2023] свідчить також про те, що видавці — приватні видавництва мають у цьому цілком очевидну комерційну зацікавленість), що дуже виразно окреслилося ще на межі 80–90-х рр. минулого століття, не останнє місце посідають пошуки, а точніше — досить швидкі віднаходження багатьох слідів її доісторичного минулого, які лишалися досі невідомими науці або, на думку ініціаторів таких пошуків, неправильно інтерпретованими чи просто замовчуваними з певних політико-ідеологічних причин. Загострення в наш час такої зацікавленості етномовною історією українців загалом зрозуміле: осмислення сучасного через минуле і проєкції минулого в сучасне стають особливо актуальними в переломні періоди розвитку суспільства, тим більше тоді, коли є [нібито] підстави вбачати наявність в історії нації не тільки досить скромних порівняно з історично успішнішими народами періодів, але й її справжнього «золотого віку», на який, зрозуміло, й слід орієнтуватися нащадкам. Такі пошуки, спрямовані на «відновлення історичної правди», відбивають загалом позиції певних патріотично настроєних кіл української національної орієнтації, яких не задовольняють відповідні пояснення «офіційної» науки (активізація різних тематичних напрямів «неофіційної / альтернативної науки» є, як відомо, досить помітним явищем у житті сучасного суспільства). Ініціаторами такого роду починань виступають звичайно літератори, журналісти, краєзнавці, вчителі, інженери та представники різноманітних інших родів занять, у тому числі й науковці (це переважно не мовознавці), зокрема члени різних громадських академій наук. На відміну від поглядів фахівців, подібні ідеї поширюються серед масової аудиторії, а патріотична хвиля, на гребені якої народжуються такі ідеї, мало сприяє їх спокійному, розважливому обговоренню, оскільки можливі контраргументи з боку опонентів можуть відразу відкидатися як непатріотичні.

Оскільки фактологічна, тобто власне доказова, база, на основі якої вибудовуються подібні конструкти, для самих їх творців явно відсувається на другий план порівняно з ідеологічною заданістю таких теорій і глибокою переконаністю в їх безумовній потрібності для суспільства, але, з іншого боку, в самому суспільстві далеко не всі кола поділяють таку віру й далеко не всіх переконують пропоновані аргументи, стало звичним говорити ще про один аспект міфологізації масової свідомості сучасного українського

суспільства (міфологізація, зокрема, й мовних питань у різних колах українського соціуму простежується тепер у досить широкому спектрі проблем) — історико-мовний. Поняття міфу при цьому розуміється, звичайно, в його не первинному (це архаїчні міфи), а у вторинному і третинному значеннях [пор., наприклад: Cunningham 1994 : 2660; Дьяконов 1990 : 62] — як, по-перше, підсвідомо й навіть свідомо (як літературна містифікація) ідеологізована побудова, що подається як відкриття певних реальних історичних та історико-мовних фактів, явищ (утім, в уяві міфотворців, очевидно, тісно переплітаються висновки, побудовані на побіжному, поверховому обстеженні реальних фактів, і їхні власні, придумувані конструкти, наївні домислювання на підставі різноманітних випадкових збігів); по-друге, як відірване від реальної дійсності, хибне, на думку опонентів, трактування того чи іншого явища, часто — як повторення вже відомих ідеологічних стереотипів («міфами» в обох цих випадках такі ідеологізовані побудови характеризуються, звичайно, тільки з боку їх критиків — з несхвальними конотаціями). У подальшому викладі в загальному комплексі «міфів» на теми української етномовної історії розглядатимуться лише ті, що пов'язані з пошуками й [нібито] віднайденням того чи іншого «золотого віку» в доісторичному минулому українського народу [2].

У сукупності таких численних і різноманітних версій — як правило, дуже несподіваних і навіть сенсаційних не тільки для звичайної людини, але й для науковця, що вважає себе фахівцем з відповідних питань, —найвиразніше виділяються три тематичні напрями — а) позиціонування української мови як найдавнішої серед певного кола мов і навіть як прамови всього людства, історія якої налічує вже від 5–7 до 25 (за різними версіями) тисяч років, б) неоязичництво (в його мовних аспектах) і в) прагнення до увиразнення позитивних аспектів духовності та моралі наших предків (з орієнтуванням не останньою мірою на мовні дані). До розряду ключових слів доби в цей час увійшли, зокрема, *Трипілля*, тобто давня археологічна трипільська культура, і міфічне *укри* — як ніби предки сучасних українців. У своїх фактологічних аспектах гіпотези такого роду спираються, з одного боку, на абсолютизоване трактування факту проживання на одній території, хоч і в межах дуже віддалених між собою історичних епох, певних етномовних спільнот як їхньої спорідненості, безпосередньої спільності їх етнічного походження і мови, з другого ж боку, — на надто вільне оперування мовними даними, коли за звуковою близькістю цілковито відмінних за значенням слів як однієї, так і різних віддалених і в просторі, і в часі мов убачається також їхня змістова спорідненість і стверджується походження одного з них від іншого (явище «народної етимології») [3].

---

[2] Щодо «міфів» у трактуванні історії пізнішого часу, зокрема стосовно походження і ранньої історії української мови в межах східнослов'янського мовного простору, див., наприклад, з одного боку [Півторак 2014]; з другого боку [Губарев 2001 : 163–167].

[3] Так, з-поміж найвідоміших прикладів названого явища, актуалізованих у цей період, можна згадати пов'язування назви паризького аеропорту *Orly* (укр. *Орлі*) з прізвищем *Орлик* — сина Пилипа Орлика (див., наприклад: М. Ткач. — УМ, 28.04.2011, с. 8; Б. Савків. — Д, 12.08.2011, с. 12), який нібито мав володіння в цьому районі, хоча насправді такий факт не підтверджено, а сама назва *Orly* має набагато давніше походження.

Схильність (неусвідомлювана, звичайно) до «народноетимологічного» осмислювання слів простежується навіть у деяких достатньо авторитетних

Такий підхід до мовної історії в колах, критично настроєних щодо цього, стали називати також «письменницькою лінгвістикою» (Ю. Карпенко. Письменницьке мовознавство — плюси і мінуси. — Газета «Чорноморські новини», м. Одеса, 16.08.2007), хоча він, звичайно, не обмежується тільки цим середовищем, «любительською / аматорською лінгвістикою» [Зализняк 2010], «квазілінгвістикою», «кабінетною міфологією» і «кабінетною етимологією» — у загальному комплексі активізованої тепер «народної лінгвістики» [див. також, наприклад: Савченко 2014].

2. Питання про (най)давнішу мову.

2.1. Спроби визначення конкретної етнічної мови, яка могла б лежати в основі всіх інших мов людства чи принаймні мов певного регіону або культури (цивілізації, релігії), відомі в фольклорі різних народів, нерідко ставали також об'єктом уже цілеспрямованих пошуків з боку богословів і книжників, представників наукової інтелігенції (філософів, філологів, мовознавців та ін.), ще більшою мірою — різноманітних і досить численних аматорів. Такі пошуки загалом зводилися до того, що до слів мови, яка мала загальноприйняту стародавню історію (шумерської, давньоєгипетської та ін.) або розцінювалася як достатньо престижна в певному суспільстві (так, для мов народів християнської культури такою мовою-джерелом називалася давньоєврейська, для мусульман — арабська, а в добу розквіту ідеї пантюркізму — тюркська мова-основа) чи просто була рідною для цих людей (відомі спроби проголошення такими мовами, зокрема, німецької, нідерландської, данської, шведської, угорської та ін.), шляхом дуже довільного етимологізування (приписуванням семантичної спорідненості у випадках співзвучності слів різних мов, у тому числі й експериментуванням зі структурою слова — додаванням, відніманням або переставлянням його елементів, зворотним його прочитанням — і вгадуванням за цим семантично близьких слів інших мов) добиралися нібито хронологічно пізніші відповідники з інших мов [див., наприклад: Bystroń 1980 : 284–293; Cunningham 1994 : 2661–2663; Crystal 1993 : 7; Krupa 1997; Крупа, Ондрейович 2006; Донских 1984 : 35–37, 41–45, 49, 54, 80; Якушин 1984 : 13–14; Фрэзер 1985 : 164; Рат-Вег 1987 : 16–20]. Так, дуже довгий час як вихідну для інших мов світу, як «мову Адама і Єви в раю» трактували гебрайську мову [4] — не тільки перші богослови, а й філологи та теологи ще в XVII й частково у XVIII ст. [див., наприклад: Томсен 1938 : 42-44], і навіть у XIX ст. походження мовних сімей світу могли виводити від трьох синів Ноя (за Біблією). З піднесенням національної самосвідомості європейських народів такою мовою в Західній Європі найчастіше стали називати прагерманську, а пізніше переважно німецьку — або взагалі як найдавнішу мову світу (так, Г.-В. Лейбніц, заперечуючи погляд на давньоєврейську мову як прамову людства, вважав германську мову не пізнішою за походженням від неї), або дещо скромніше — як мову, що безпосередньо походить від гебрайської (наприклад, М. Лютер), а також, наприклад, угорську (наприклад, І. Горват, 1825 р.), польську, баскську (див., наприклад, огляд:

істориків-професіоналів нашого часу. Пор., наприклад, рекомендації обережно ставитися до лінгвістичних пошуків відомого російського історика Б. Рибакова [Клейн 1991; Балушок 2004].

[4] На рівні побутової масової свідомості уявлення про це побутує аж до нашого часу. Пор., наприклад: «Нам відомий випадок, коли в Московській духовній академії викладач без жодного сумніву на запитання "Якою мовою Бог розмовляв з Адамом у раю?" відповів так: "Звичайно, єврейською"» [Абрамович 2014 : 81].

Ю. Постоюк. Баски вимагають незалежності. — Е, 25.04.2013, с. 19), деякі інші мови. «Генеалогічним висновкам відповідають лінгвістичні: скрізь, де зустрічаємося з ідеєю, що власне плем'я є найперше в світі, там і мова має бути визнана як первинна», тобто «національній мегаломанії» відповідає «мовна мегаломанія» [Bystroń 1980 : 284–293].

Після знайомства ж європейців із санскритом, який стали трактувати як прамову індоєвропейців, і перенесенням уваги від Святої землі до Індії різні мови стали виводити саме від цієї мови (зокрема, й І. Кант — щодо німецької мови). У XIX ст. поширювалися також погляди, що саме в індоєвропейських («арійських») мовах збереглася основа прамови людства, зруйнованої внаслідок Вавилонського стовпотворіння.

З активним розвитком у XX ст. в Європі ідей націоналізму вже не просто як духовного, а як політичного явища та державницького світогляду такі тенденції могли ставати однією з підвалин побудови національної і державної ідеологій — для народів або їхніх політичних та культурних еліт як з великодержавними амбіціями, так і з прагненням просто самоствердитися в оточенні могутніших сусідів, подолавши в собі комплекси національної неповноцінності. Так, спираючись, зокрема, й на ідеї німецького романтизму першої половини XIX ст. у сфері філології, мовознавства (Ф. Шлегель, Я. Грімм, А. Шлейхер та ін.) щодо наявності найтіснішого зв'язку з індійською, або арійською [5], праісторією саме германської етномовної історії (звідки й назва «індогерманські мови» на місці узвичаєної пізніше «індоєвропейські мови»), ідеологія німецького націонал-соціалізму стала трактувати вже німців як єдиних спадкоємців стародавніх аріїв [пор., наприклад: Клемперер 1998 : 79–80; Элиаде 1995 : 181] або з прямим ототожненням германців з арійцями, які колись населяли острів Атлантиду (цей міфічний острів фігурує аж до сьогодні в різних «альтернативних» концепціях етномовної історії людства: див., зокрема, далі в тексті) і від мови яких пішли всі мови світу [Zschaetz 1934]. Якщо в XVIII–XIX ст. румунська еліта з гордістю виводила свою етномовну історію від Риму, то в XX ст. румунська мова проголошувалася в певних колах уже основою латинської й, відповідно, всіх інших романських мов [див., наприклад: Элиаде 1995 : 181; Семчинський 2002 : 47]; з іншого боку, румунська історія виводиться в певних колах від етномовних коренів культури Кукутені (Cucuteni) — за назвою села в районі Ясс, де було виявлено сліди цивілізації, яка в Україні дістала назву трипільської (за назвою села Трипілля на Київщині: див. далі).

На пострадянському просторі певні історико-археологічні та лінгвістичні пошуки представників відповідних національно зорієнтованих кіл суспільства колишніх і теперішніх «недержавних» націй також демонструють прагнення не просто віднайти, а й довести до широкого загалу наявність у їхній історії свого «золотого віку», спираючись, зокрема, й на «нововідкриті» або «новоосмислені» історичні пам'ятки цих народів [див. у плані огляду: Фальсификация исторических источников… 2011]. Це, наприклад, бачення башкирського етносу (у відповідних національних колах — не тільки з пропагуванням цих ідей серед масової аудиторії, а й з уведенням деяких із них до шкільних підручників і посібників) як протооснови інших старо-

[5] *Арії* — від індоіран. *arya-* «вільний; шановний; величний, благородний» як самоназва індоєвропейського населення Індії й Ірану на противагу завойованим і сусіднім «кольоровим» корінним народам.

давніх народів Європи, Передньої і Центральної Азії, Північної Африки й відповідно башкирської мови — як основи мов народів цих регіонів [див. про це: Габдрафиков 2007; див. також: Шнирельман 2001]; подібні ж концепції стали висуватися щодо історії чуваського (навіть простеження чуваських етнічних коренів Ісуса Христа), мордовського народів (див., наприклад: В. Разбойников. — Известия, Москва, 30.08.1994; передрук цієї статті: газета «Зоря», Дніпропетровськ, 15.08.1995), народів Кавказу (так, як заявив 1991 року президент Грузії Звіад Гамсахурдія, усі «яфетичні», за М. Марром, мови походять від прагрузинської [див.: Вілсон 2004: 48]), Центральної Азії [див. також огляд «концепцій» такого роду щодо мов різних народів Східної Європи: Серио 2012] [6].

У межах слов'янського світу також, як відомо, існують подібні версії — як щодо слов'янства в цілому, так і щодо окремих слов'янських народів / мов — з віднаходженням дуже давнього, доісторичного походження того чи іншого етносу й, відповідно, його мови і підкресленням його месіанської місії в певному регіоні чи в цілому світі та наведенням аргументів на підтвердження цього — з одного боку, історичного плану (у разі виявлення [нібито] спільного проживання в певному регіоні тих чи інших народів або й без констатації цього факту), а з другого, — тих чи інших конкретних мовних фактів з відповідним їх трактуванням.

Історичну першість слов'янства на його теперішній території проживання в XVI–XVII ст. стали доводити виведенням його прямого походження від скіфів / сарматів (тобто, як стало відомо науці, іраномовних етносів) — «нащадків» Яфета, одного із синів Ноя (за Біблією, від Яфета загалом ведуть походження народи, які проживають у Європі), або й ототожненням з ними. У «Синопсисі Київському» 1674 року (авторство його здебільшого приписували архімандритові Інокентію Ґізелю), у XVIII ст. і навіть пізніше (зокрема, в поглядах російського історика В. Татищева, поета В. Тредіаковського [див.: Тредиаковский 1849 : 378], а також автора «Історії русів») це були твердження про слов'янство з таким його «родоводом» як одне з найдавніших або й найдавніше етнічне угруповання в Європі, уже із залученням мовних фактів (наприклад, рос. *скиф* як «скиталец» — від *скитатися*: приклад, що його активно використовують у відповідних концепціях як російських, так і українських «міфотворців» дотепер; *Москва* – від імені *Мосоха*, одного із синів Яфета). Утім, таке трактування походження слов'ян найчастіше стосувалося насамперед того чи іншого конкретного слов'янського народу. Звідси, зокрема, ідеологія сарматизму серед польської шляхти XVI–XVIII ст. В ідеології української козацької еліти також поширювалася теза про походження козаків від сарматів або, конкретніше, від їхнього племені роксоланів (наприклад, поема С.-Ф. Кленовича латинською мовою «Roxolania», 1584 р. — про Русь, тобто Україну), а на початку XVIII ст. концепція сарматизму вже поступилася хозаризму — твердженням про походження козацького народу від хозарів / козарів (хоча це був тюркомовний етнос) — зокрема, в літописі Г. Грабянки, у проєкті конституції України Пилипа Орлика («народ, колись званий хозарським, а потім — козацьким»), у творі Семена Дівовича «Разго-

[6] «<…> При цьому рідна мова дослідника-націоналіста настільки особлива, що дозволяє без великих зусиль розшифрувати ту споконвічну, або первісну, мову, оскільки саме рідна мова дослідника, на відміну від сусідніх мов, зберегла в собі майже в незмінному вигляді споконвічну» [Серио 2012 : 188].

вор Великороссии с Малороссиею»: «Великороссия: Кто ты такова родом, откуду взялася? Скажи, скажи начало, с чего произвелася? Малороссия: От древних казаров род веду и начало <…>». У XIX–XX ст. такого роду версії продовжують з'являтися: наприклад, про слов'ян як єдиних аборигенів Європи [Лукашевич 1873 : 3–11], про слов'янську основу народів і мов стародавнього Середземномор'я і навіть міфологічної Атлантиди [Horák 1991 (так, в основі грец. δημοκρατία «демократія» лежить нібито слов'янське dámokáračija «домоведення»); Drastich 1993 — див.: Krupa 1997 : 87], про праслов'янське (воно ж «давньоруське») письмо як основу всіх інших стародавніх писемностей світу — за 6 тис. років до Кирила і Мефодія [Гриневич 1993 (автор — за освітою геолог); див. також: Орешкин 2002 (автор — за освітою журналіст, помер 1987 р.)]. Щодо наявності подібних міфологізованих побудов попереднього часу слід відзначити також культурно-політичний рух іллиризму серед хорватів у першій половині XIX ст. У XIX–XX ст. давність походження тієї чи іншої зі слов'янських мов дедалі частіше стали доводити вже у зіставленні із санскритом. Так, відомий болгарський письменник і діяч національно-визвольного руху XIX ст. Георгій Раковський вважав саме болгарську мову (очевидно, розуміючи під такою назвою старослов'янську мову. — *О. Т.*) найстаршою серед інших європейських, включно з грецькою, виводячи її безпосередньо від санскриту [див.: Раковски 1988 : 10–11, 143, 370 та ін.].

У східнослов'янському ареалі розвивається (як у своїй доказовій базі, так і в колі своїх прихильників) насамперед, природно, (про)російська версія особливої давності російської мови (точніше, «русского языка», оскільки цю назву розуміють у значенні не так власне російської, як «спільноруської» мови), відома ще з середини XVIII ст., коли російську мову, фактично ототожнюючи зі старослов'янською [7], розцінювали (у тому числі, очевидно, й імператриця Катерина II) як «материнську» щодо інших європейських мов, за винятком давньогрецької й, можливо, латинської [див., наприклад: Ивинский 2009 : 51−52]. Російські автори різних історичних гіпотез аматорського характеру, що їх тепер відносять до «слов'янської школи» історіографії: М. Ломоносов (з таким, зокрема, етимологізуванням: *пруссы — руссы*; *россияне* — від *рассеять* / *рассеивать*, оскільки вони були «розсіяні» по багатьох країнах), Ю. Венелін, Є. Классен, О. Чертков, І. Аксаков та ін. — прагнули в загальному руслі антинорманізму довести глибоку стародавність слов'ян і, зокрема, «русів» та їхньої мови, ототожнюючи з ними різні народи Європи й Азії: етруски — це руси («*этрусский — это русский*» [див., наприклад, у плані огляду: Кондрашов 1977: 33−41]); санскрит — це слов'янська мова; російська мова старша від латинської, німецької і була сучасницею давньоєврейської (з нібито доведенням слов'янського походження різних стародавніх систем письма); представники російського слов'янофільства вбачали слов'янське походження різних географічних назв Європи [див.: Шнирельман 2015 : т. I гл. разд. 4 «Славянская школа»; див. також огляд: Булич 1904 : 205–207, 210–211, 289–293 та ін.]. У 20-х — на початку 30-х рр. XX ст. М. Я. Марр у рамках свого «яфетичного вчення про мову», по-перше, надто прямолінійно трактував загалом цілком правомірну можливість збереження

[7] «Русский язык» («российский язык») позиціонувався також як тотожний «слов'янській» мові в цілому, як, наприклад, у поглядах відомого адмірала О. Шишкова [див.: Максимович 1856].

певної наступності (не тільки матеріальної, а й культурної і навіть етнічної та мовної — насамперед у топоніміці) в етапах проживання (заселення, формування) в межах Півдня Європейської частини СРСР різних етномовних спільнот [8], по-друге, ще довільніше використовував мовні факти: *сколоти* (одна з назв скіфів) — це протооснова етноніма *скловени*; *етруски* (вони, за М. Марром, також жили в цьому регіоні й також стали субстратом слов'янського етносу) — *руски — руси*, *Русь* (залишками скіфського субстрату є нібито, зокрема, *золото*, *скот*, *соха*, а етрускізмами — *лайка* «порода собак», звідси *лаяти*, *лошадь*, *лось*; *рай*, *река*, *ручей*; *глаз*, *рот*; *раб*, *отрок*, *ребенок*); *алазони* (у Геродота) — це якісь *алачони*, або *аличі*, або *галичі*, тобто *галичани* [див. такий огляд: Державин 1944 : 11, 15–16, 52–53, 77]. Учення М. Марра стало також живильною основою для історико-мовної міфотворчості сучасної доби («неомарризму»).

Протягом кількох останніх десятиліть у певних національно-патріотичних колах російського суспільства (у працях таких авторів, як Анатолій Абрашкін, д-р фіз.-мат. наук, Олександр Асов, письменник, журналіст, Валерій Дьомін, д-р філософ. наук, Віктор Кандиба, професійний гіпнотизер, письменник, Вадим Макаренко, письменник, Юрій Пєтухов, письменник, Віктор Прищепенко, канд. іст. наук, письменник, Анатолій Фоменко, д-р фіз.-мат. наук, академік Російської академії наук, Валерій Чудинов, д-р філософ. наук, та ін., виданих у 1990-ті–2000-ні рр. у Росії) «русский язык», часто не відмовляючись від «скіфської» версії (а точніше, в поєднанні з нею — з повторенням уже відомих етимологій на зразок, зокрема, *скифы — скитаться* [див., наприклад: Демин 1999 : 25]), зіставляють безпосередньо із санскритом (як найдавнішою, за все ще поширеною, особливо в позалінгвістичних колах, версією, з відомих індоєвропейських мов, а також мовою благородних «білих людей»), а походження індоєвропейських народів — «арійської раси» виводять від «аріїв-слов'яноросів» з російської європейської Півночі, оскільки стародавні арії були блондинами, це «арктична гіпотеза» індоєвропейської прабатьківщини (зокрема, Наталія Гусєва, д-р іст. наук [Гусева 1996], С. Жарникова, канд. іст. наук [Жарникова 1996], О. Асов, В. Дьомін [Демин 1999 : 56]; див. також огляд цього питання [Шнирельман 2015 : т. I гл. 4 «Источники и корни русского "арийского мифа"»], а також статтю в одній з російських центральних газет: В. Филиппов. Куда исчезли древляне и кривичи, или Почему вологодский говор в переводе на санскрит не нуждается. — Известия, Москва, 18.04.1996, с. 6), а в радикальніших концепціях «(о)рус(с)ы» («славяно-русы») вже проголошуються праетносом усього людства — з мовною аргументацією на зразок: *Род* (головний бог) — *Ра* (бог сонця) — *Расея* (це нібито правильна назва сучасної Росії); *Шива* (богиня) — *жива*; *вишня — Вишну — (Все)вышний*; *Коля — Коляда*; *Сирия — Русь* (як нібито варіанти одного слова), *Израиль* — нібито зворотне написання топоніма *Эль-Русь* [див., наприклад: Демин 1999 : 35, 50 та ін.; Макаренко 2008 : 24, 48; див.

[8] Див., наприклад, виклад цього положення М. Марра у відомій книжці М. Державіна — одній з тих історичних праць, які закладали основу поновленого з кінця 1930-х рр. курсу на великодержавницьке трактування «русского народа»: «тут жив той самий в основному ядрі народ, що пройшов протягом ряду століть довгий шлях матеріального і культурного розвитку» (трипільці, кіммерійці, скіфи і сармати та ін., які й стали субстратом пізнішого слов'янського населення) [Державин 1944 : 7, 11–12 та ін. (ця праця була перевидана в Києві 2003 року видавництвом «Оріяни»)].

докладніші огляди цього питання: Клейн 2004 : 104, 122–127; Бондаренко 2007 : 221–238; Новітні міфи… 2008 : 36, 58, 104; Зализняк 2010][9].

Багато які ідеї та ключові слова сучасних російських авторів цього напряму дзеркально перегукуються з відзначеними нижче положеннями українських авторів і спираються нерідко на ті самі джерела — з твердженнями про існування у праісторії країни *Оратти*, про *Орія* як першу боголюдину, від якого пішла перша в світі раса *орусів-русів*, в іншій версії — *слов'ян-русів* (*слов'янорусів*), до яких належали хети, шумери, троянці та інші стародавні народи й, природно, сам Ісус Христос: В. Кандиба, д-р психол. наук, П. Золін, д-р іст. наук, В. Прищепенко та ін. (див. також деякі з рецензій в Україні на ці праці: И. Шевченко. — Газета «Донецкий кряж», 9.12.2005; Ю. Мицик. «Россия — родина слонов». — УС, 23.07.1998; оскільки автори деяких із цих праць мають українські прізвища, це дало підставу критикам з проукраїнського боку характеризувати їх як «малоросів»). Спільним для українських і російських історичних міфів такого роду є також трактування відповідно саме українського і саме російського народів як справжніх «арійців», теза про те, що Ісус Христос був родом з регіону теперішньої України або Росії чи принаймні провів тут своє дитинство (див. далі п. 2.4), твердження про автентичність так званої «Велесової книги» (див. п. 2.5) і схильність їхніх творців до неоязичництва (з віднаходженням усе нових праукраїнських і праросійських богів), хоча походження арійської раси російські автори виводять, як уже було сказано, не з українського Півдня, а переважно з російської Півночі, а також з басейну середньої та нижньої Волги [Абрашкин 2009], з Південного Уралу [див.: Шнирельман 2001].

У телепросторі України певний час здійснювали мовлення телеканали «Планета» (2008–2016 рр.), «Сварожичи» (2018–2023 рр.), які позиціонували себе як «єдині слов'яно-арійські» і серед контенту різноманітного іншого характеру подавали під такою «маркою» програми проросійського спрямування (як ніби об'єднавчого, спільного для всіх східних слов'ян). Наприклад, у програмах т/к «Планета»: «Этрусский — это один из диалектов русского языка. Это белорусский диалект»; «Рим был построен одним из этносов Руси» («*Рим* — это *мир*, но тогда читали справа налево)»; «Руны — это памятники русского языка (еще до Кирилла и Мефодия)»; «Все языки произошли от русского», «Россия просто обречена, чтобы быть во главе человечества», «Когда мы изучаем историю античной Европы, там почему-то ничего нет о России» (програма від 16 червня 2014 року, з участю В. Чудинова); «Славяне (русы) — самая древняя раса на земле. Просыпайтесь, объединяйтесь! Мы не быдло, мы не рабы! Русы — потому, что русые волосы. Это северные люди: Балтика, Ладога, Новгород» (12.04.2014; веде М. Задорнов; участь бере також І. Глазунов); голос за кадром — українською мовою: «об'єднати слов'яно-арійські народи планети» (програма від 1.08.2014).

Ця тематика привертала до себе увагу популярного російського сатирика М. Задорнова (за освітою інженера) — у його усних монологах на естраді, на телебаченні та радіо, у його інтернет-блозі, у друкованих книжках, наприклад: «За несколько тысяч лет до строительства египетских пирамид на

[9] Останнім часом версія, що саме територія сучасної Росії була колискою європейської цивілізації, стала також поширюватися і в загальних рамках пропагування ідей «Русского мира» [див., наприклад: Наумов (канд. ист. наук, советник исполнительного директора фонда «Русский мир») 2011: 50–53].

севере Руси жил древнейший народ, от которого пошли все языки от Индии до Европы. Это были славяно-арии» («Слава роду! Этимология русской жизни», 2023 р.); у російській мові зберігся «изначальный первородный смысл слов», який дістався від мови аріїв і який був утрачений західними мовами (Тайны русского языка. — Газета «Комсомольская правда», 29.01.2009); з вільним трактуванням походження слів у дусі «народної етимології» й узагалі мовних фактів: «Веды — это наш русский язык. Арии говорили на ведическом языке: *грех* и *горе* — от одного слогокорня "гр", т. е. "Будешь грешить — горе неминуемо"» і под. (аудіокнига «Тайны русского языка»).

Ось «спор молодых историков» — героїв художньо-публіцистичного трактату відомого російського художника й діяча культури Іллі Глазунова — Максима, ліберала за своїми поглядами, який захоплюється, зокрема, досить популярною в останні кілька десятиліть серед «інтелектуалів» країни концепцією етногенезу Льва Гумільова (зокрема, твердженням про особливу роль «Великой степи» в історії Русі), і Віктора, який, безперечно, виражає ідеї самого автора, висловлювані ним і в інших місцях твору: «Ярости Виктора не было предела: "<…> твоя гумилевщина, а попросту — неуважение к русскому языку, который, с моей точки зрения, самый богатый и духовный язык человечества, напрямую связанный с языком санскрита [так, у формі род. в. — *О. Т.*]"»; і далі його ж слова: «Итак, были древние скифо-сарматское, анто-венетское и многие другие государственные образования великих славянских племен. Потом Византия, Киев, Владимир, Москва — такова историческая эстафета религиозной и государственной преемственности великороссов, создавших могучую и славную империю — защитницу и надежду угнетаемых племен славянских» (Илья Глазунов. Россия распятая. Москва, 1996. Кн. 1 [Роман-газета, № 22–24], с. 160, 162).

Академік Російської академії наук мовознавець А. А. Залізняк, різко й обґрунтовано критикуючи погляди в цій сфері іншого дійсного члена цієї ж академії математика А. Т. Фоменка, цілком справедливо відзначав: «Здається, втім, що в сучасній Росії такі спроби що б там не було приписати своїй мові якесь всесвітнє поширення в старовину робляться інтенсивніше, ніж у більшості інших країн, що, на жаль, не свідчить про благополуччя її морального клімату» [Зализняк 2010 : 42, 44]. Виступаючи з критикою «любительської лінгвістики» такого роду в Росії, А. Залізняк з легкою посмішкою відзначав також, що «на Україні цього ще більше» [див. у цьому плані також: Юдин 2000] і що, зокрема, «Велесову книгу» там уведено до шкільної програми (у його лекції для студентів Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, а потім в інтерв'ю для ЗМІ — див.: Дм. Малянов. Фоменко — жертва фанатизма. Академик Андрей Зализняк о лженауке в России и в мире. — «Газета.Ru», 2.12.2011). Він також вважав, що захоплення в деяких колах сучасного українського суспільства стародавніми «*укрáми*» (див. про це п. 2.3) — «це майже офіційна доктрина!» і що до цього причетні й українські вчені: «Украина — родина древних укров» (Андрей Зализняк. О ложной лингвистике и квазиистории. — Скепсис, научно-просветительский журнал, 1.12. 2011 (https://skepsis.net); дата звернення: 12 травня 2012).

Пошуки в глибинах доісторичного минулого відбуваються також, хоча й значно меншою мірою, в певних колах сучасного білоруського суспільства (насамперед у межах «власне білоруського» напряму неоязичництва, на відміну від його «російського» напряму) — з твердженнями про найтіснішій зв'язок із санскритом білоруської мови [див., наприклад, в огляді:

Бондаренко 2007 : 223–224], про існування на білоруських землях у дохристиянський період рунічної писемності, з увагою до національної міфології, до проблеми відродження національних особових імен, з підкресленням, що саме білоруське Полісся було прабатьківщиною слов'ян [див., зокрема, огляд: Гурко 2006; Лозко 2006 : 160–170].

Українські ж прихильники ідеї прадавності своєї мови мають порівняно з російськими та білоруськими колегами значно «міцніший» плацдарм, оскільки, крім довільного «етимологічного» пов'язування слів різних мов з українськими нібито відповідниками, вони можуть спиратися й на цілком, на перший погляд, переконливіші факти — спільність території проживання сучасного українського народу і, по-перше, локалізації давніх скіфів / сарматів (з уже відомим етимологізуванням *скіф* [у формі *скит*, за нормами, зокрема, правопису 1928 року] — від *скитатися* [див., наприклад: Губерначук 2002 : 167]), по-друге, індоєвропейської прабатьківщини (за однією з версій індоєвропеїстики — у Північному Причорномор'ї), а по-третє, — території локалізації стародавньої трипільської культури (культури передньоазійсько-середземноморського типу, V–III тис. до н. е., матеріальні сліди якої, але не писемність, виявлено на території Середньої Наддніпрянщини на Правобережжі — Молдови — Східної Румунії) [див. про різні аспекти творення міфів навколо цієї культури, зокрема: Відейко 2004]. Тому з огляду на цей фактор, а також унаслідок наявності в українській національній самосвідомості яскраво виражених прагнень до історичного та мовного самоствердження в Україні від початку 90-х років такі ідеї стали виявлятися достатньо помітно [10] (для сучасної білоруської національної самосвідомості відзначений мотив усе ще лишається недостатньо актуалізованим; у російській же ситуації основою актуалізації відзначеного явища виступає мотив, звичайно, не національного самоствердження, а великодержавницького поширення ідеї месіанської місії щодо інших народів, насамперед слов'янських, нібито покладеної на російський народ усім ходом історії). Наявність у сучасної України територій, на яких протягом тисячоліть відбувалися широкі контакти місцевого населення з представниками інших відомих в історії культур, дає підставу для висування також різноманітних інших гіпотез — наприклад, про те, що римський поет Овідій під час свого перебування на засланні на північно-західному узбережжі Чорного моря міг «писати вірші на прадавній українській мові» (Е. Ігнатович. Від Геродота до Фотія. — ВК, 26.01.1993, с. 3).

Погляди такого роду досить розгорнено й на численних прикладах знайшли популяризацію в працях основоположників українського «рідновірства» (неоязичницьких релігійних учень Рідної Віри і Рідної Української Національної Віри — РУНВіри) — емігрантів з України Володимира Шаяна (Велика Британія) і Лева Силенка (США) [див., зокрема: Шаян 1987; Силенко 1979 (в Україні вже неодноразово видавалися як названі, так і інші праці цих авторів)] — з їхньою увагою до системи [нібито] давньоукраїнських дохристиянських вірувань; їхні погляди особливо активно стали поширюватися вже в новій Україні. Серед найвідоміших представників подібних паранаукових течій у сучасній українській суспільній думці мож-

[10] Пор. навіть виділення окремого розділу під назвою «Військо Ґоґа і Маґоґа: міфи про українську давнину» в праці британського дослідника сучасної мовної ситуації в Україні [Вілсон 2004 : 44–73].

на назвати насамперед такі імена, як письменники Сергій Плачинда [див., зокрема: Плачинда 1993; Плачинда 2007], Іван Білик (роман «Меч Арея», 1972 р.: з ототожненням гунів і давніх слов'ян-українців; з твердженням, що вождь гунів Аттіла — це укр. Гатило), Валерій Ілля, поет, гол. ред. відновленого журналу «Основа», Василь Рубан, поет, у радянський час дисидент і політв'язень, науковці (не мовознавці) Олексій Братко-Кутинський, канд. філософ. наук, Віталій Довгич, журналіст, канд. філол. наук, гол. ред. журналу «Індо-Європа» (див., зокрема, його передмови до кн.: Космос древньої України 1992 — це добірка праць таких авторів, як В. Хвойка, О. Чертков, М. Суслопаров, В. Рубан, Ю. Шилов, С. Наливайко та ін.; Послання оріян… 1996 : див. п. 2.5; Онуки Дажбожі… 1996), Юрій Канигін, д-р екон. наук, Юрій Шилов, археолог, канд. іст. наук (праці Ю. Канигіна та Ю. Шилова неодноразово вже перевидавалися російською та українською мовами) [див., зокрема: Каныгин 1995; Шилов 1995; Шилов 2003], Валерій Войтович, за освітою інженер водного транспорту, художник, краєзнавець [див., зокрема: Войтович 2002; Войтович 2006], Степан Наливайко, індолог, перекладач, був завідувачем кафедри іноземних мов і порівняльних досліджень Інституту українознавства МОН України, Валерій Бебик, канд. психол. наук, д-р політ. наук, Олексій Губко, канд. психол. наук [Губко 2003], інші фахівці з вищою освітою (не мовознавці) — практики: Василь Кобилюх, медик, філолог, знавець санскриту; Вадим Пепа, журналіст, письменник (Україна в дзеркалі тисячоліть. Київ: Просвіта, 2006 : з виведенням українців від Трипілля; є розділ «Слов'янська міфологія»); імена тих, хто дещо пізніше став займатися такою проблематикою: Сергій Піддубний, письменник (з-поміж його творів: Великий код України-Русі, 2017; Українська цивілізація. Ведія : Словник-довідник української праісторії та ведичної культури, 2016, 2017; Українська мова — мова вільних людей, 2019); Віктор Лакизюк, юрист (Коли ріки були богами, 2021: з ідеєю провідної ролі анатолійців і фінікійців у формуванні українського етносу та його мови; «Наші предки хуррити» [інтерв'ю з В. Лакизюком]. — ГУ, 14.04.2018, с. 9). У регіональних ЗМІ, наприклад: Василь Багринець. Що в імені твоїм, Україно? — Придунайские вести, Измаил, 1998, №№ 7–9 (у кількох номерах з продовженням подавалися відомості про «уктріянів», «троянів» і под.).

Українська мова в таких україноцентричних гіпотезах подається як:

а) у межах слов'янського світу — найдавніша слов'янська мова: «Всі інші слов'янські мови походять від праукраїнської, базової, як романські від латини» [Різниченко 2003 : 62] (на підтвердження цього наводять і одну з наукових версій слов'янської прабатьківщини — дніпровсько-поліську: на просторі між Дніпром і Вислою); з ототожненням української мови в тому числі й зі старослов'янською мовою (див., наприклад: М. Ткач. Старослов'янська — сиріч староукраїнська. — ЛУ, 17.09.1998); «Згідно з висновками багатьох мовознавців, українська мова виникла набагато раніше, ніж вважає офіційна наука. На думку цих дослідників, українська мова є найдавнішою з живих слов'янських мов. <…> Українська була дуже тісно пов'язана зі старослов'янською — спільною мовою предків сучасних слов'ян <…> Вчений В. Кобилюх у своїх роботах доводить, що українська мова сформувалася ще раніше — у X–IV тисячоліттях до нашої ери! <…> Самим свідченням того, що праукраїнська мова поширилася по всій земній кулі, є давні топоніми й гідроніми, які збереглися до наших днів» (Дарина Дар. — Національний діалог, газета Ради національних спільнот України, № 2 (6), с. 14);

б) частіше ж у ширшому діапазоні — як прамова або принаймні одна з найдавніших мов у межах індоєвропейської сім'ї мов (звичайно з підкресленням її старшості порівняно саме зі санскритом). Так, у розвідці М. Красуського, опублікованій ще 1880 року в Одесі й перевиданій на початку 1990-х рр., на яку охоче стали посилатися, даючи їй високу оцінку (див. як у трактатах відповідного напряму, наприклад [Губерначук 2002 : 197–198, 221–223], так і в масовій пресі, наприклад: М. Цівірко. Садко з Ільменської Словенії. — ВК, 14.11.1991), сучасні прихильники подібних поглядів, стверджується, що «малоросійська мова не тільки старша від усіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, а й від санскриту, грецької, латинської та інших арійських» [Красуский 1991 [11] (є також український переклад: Прадавність української мови. — Журнал «Дніпро», 1991, № 10, с. 90–102)]. У межах індоєвропейської сім'ї народів / мов прадавність українського етносу при цьому доводиться застосуванням саме до нього постулату «арійського» походження: за твердженням різних авторів, «шлях аріїв», тобто нібито праукраїнців, пролягав або з території сучасної України до Індії (за однією з версій індоєвропеїстики, як уже відзначалося, прабатьківщина індоєвропейців могла бути локалізована на території Північного Причорномор'я), або ж, навпаки, з Індії до України. Уявну країну — батьківщину праукраїнців визначають при цьому як *Оріану* / *Оріяну*, тобто країну *аріїв* / *оріїв* / *оріян* (від кореня *ор*-, як у слові укр. *орач*, пор. скіфи-*орачі*) [див., зокрема: Силенко; Канигін, Ткачук 1996] (у М. Я. Марра у значенні аріїв виступає назва «ариане»): «Оріана-Україна є праматір'ю всіх індоєвропейських народів, а давня українська мова (санскрит) — основою, першоджерелом всіх індоєвропейських мов» [Плачинда 1993 : 34; див. також, наприклад: Кобилюх 2003]; «В санскриті до 90% слів українських. І це, власне, праукраїнська мова» (С. Плачинда. — «1+1», «Подвійний доказ», 19.11.2002) — або однієї з найдавніших (найближчої до своєї нібито основи — санскриту) мов серед індоарійської групи [див., зокрема: Наливайко 2004];

в) ще ширше — зокрема, як мова етносу (групи етносів) — носія трипільської культури, навіть нерозчленовано — як «санскритсько-трипільська» мова, мова «аріїв-трипільців» (тобто, в перекладі на мову «офіційного» мовознавства, — індоєвропейська й водночас неіндоєвропейська мова). Так, за Л. Силенком, давньоіндійська пам'ятка «Веди» й давньоіранська пам'ятка «Авеста» були створені над Дніпром «оріянами» (вони ж трипільці), наші предки — «оріяни-трипільці» з їхньою «санскритсько-трипільською» мовою («Найстародавніший пам'ятник людського ума»: Інтерв'ю з Учителем Левом Силенком. — ЛУ, 14.09.1995). Прадавня Україна визначається в працях Ю. Шилова, Ю. Канигіна, крім назви *Оріяна*, також як трипільська (вона ж праслов'янська) *Аратта* (див. про хоронім *Аратта* далі. — *О. Т.*) — перша світова держава. За В. Бебиком (див., наприклад: В. Бебик. Скіфо-три-

[11] Розвідку подано з таким редакційним супроводом: «Поза сумнівом, ця публікація сприятиме радикальному переглядові підходів до індоєвропейських студій не лише в Україні, а й у сусідніх державах» (с. 9). Жодних даних про особу цього автора в сучасних дослідників немає. Його називають, очевидно для більшої авторитетності, «польським мовознавцем», поліглотом. Висловлюється навіть припущення, що «Красуский» — це псевдонім [Зленко 2004]. Див. також рецензію на цю працю відомого українського філолога другої половини XIX ст. К. Шейковського [Шейковский 1881], де, зокрема, зауважується, що «брошури цієї не варто читати».

пільська імперія теукрів. — ГУ, 7.10.2009), трипільсько-арійська цивілізація, локалізована переважно на теперішніх українських землях, є найстарішою цивілізацією планети (Атлантида була розташована на Хортиці; Чингісхан, бог Будда, пор. ойконім Буда на Сумщині, — з України).

У сучасній поезії: «З прадавніх оріїв ми вийшли і йдемо / Слідами їх у світ — в будущину, до себе, / <…> / Ми з оріїв пішли і мусимо в собі / Нести живлющий дух Трипільської культури, / <…> / Наш корінь — в оріях. В Трипіллі. Над Дніпром <…>» (Іван Гнатюк. Нащадки оріїв. — ЛУ, 24.06.1999, с. 4); «Народе із трипільських запорогів, / Древніший за святий Єрусалим, — / Та скільки ж можна на чужих пророків / Молитися, не вірячи своїм?!» (Борис Олійник. Прокиньтесь нарешті); «Сто сот віків за нашим рідним словом, / Сто сот віків за оріянським сном…» (Володимир Коломієць);

г) узагалі як найдавніша мова світу, наприклад: «Ми вже допускали, що українська мова стала однією із живих основ санскриту», «Українська мова — допотопна, мова Ноя, найдавніша мова світу» [Чепурко 1993, № 2 : 109, 113] (пор. так само в цього автора й пізніше: Богдан Чепурко. — Сл. Пр., 23.08.2012, с. 10); «Праукраїнська мова є найстародавнішою мовою із сучасних мов і є прамовою, матірною мовою всіх індоєвропейських народів» [Губко 2003 : 267].

Доводять також первинність праукраїнської писемності (тепер, звичайно, невідомої) в межах або слов'янських мов: саме вона ніби стала основою для розроблених Кирилом і Мефодієм уже відомих слов'янських азбук (на підтвердження цього наводять і згадки в давніх пам'ятках про наявність певного письма на території Русі ще до прийняття християнства — див., зокрема: Штепа 1977 : XIV–XV), або взагалі близькосхідно-європейського простору (пишуть, зокрема, про наявність на території сучасної України ще в III тис. до н. е. 9–10 власних систем письма, одна з яких, побудована на принципах літерно-звукової абетки, була запозичена фінікійцями й потім перейнята греками) [Федоренко, Гузенко 1997 : 29, 44 та ін.; Федоренко 2006].

2.2. Ґрунтуючись на патріотичній ідеології, у своїх історичних аспектах подібні гіпотези виходять переважно з трактування факту проживання на одній території, хоч і в межах дуже віддалених між собою історичних періодів, певних етномовних спільнот як спільності їхнього етнічного походження і мови. Звідси, з одного боку, виведення праукраїнців як основи індоєвропейських народів (за найпоширенішою версією лінгвістичної індоєвропеїстики, прабатьківщина індоєвропейців була на території Північного Причорномор'я — у степових районах від Дніпра до Волги), а з другого, — розуміння трипільців як безпосередніх етномовних предків сучасних українців, як праукраїнців (див. про це ще, наприклад, в української письменниці в еміграції Докії Гуменної в її фантастичному науково-популярному трактаті про світ Трипілля: Благослови, Мати! Нью-Йорк, 1966 [перевидано в Києві, 1998 р.] — з характеристикою побуту та світогляду нібито давніх українців). Наприклад: «Варто нагадати прадавність української мови. Так, англійський професор Річард М. Уїлсон пише в "Encyclopaedia Britannica" у статті "English Language": "Англійська та більшість європейських мов походять з прамови, що нею розмовляли десь п'ять тисяч років тому в Південній Росії"[12].

[12] Автор цієї цитати повторює тут (без посилання) відповідне місце з «Передмови видавців» до одного словника української мови, укладеного в українській діаспорі (див.: Штепа 1977, с. IX; див. також с. XIII). Однак при цьому слід мати на увазі,

Отже, британський мовознавець вважає праукраїнську мову матір'ю європейських мов, своєрідним первнем, стрижневим елементом індоєвропейської мовної спільноти»; «<…> А щодо Михайла Красуського, то "знищує" [один із сучасних критиків його поглядів. — *О. Т.*] його повторенням недобросовісного, антинаукового аналізу його статті відомими "языковедами". <…> То як же, виправимо ще й Британську енциклопедію? Бо ж не велить старший брат мати нам свою історію. Вона його — старшого…» (В. Перхач, д-р техн. наук, голова Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології. Пропозиції щодо вдосконалення української науково-технічної термінології. — Науково-технічне слово: Бюлетень видавничо-термінологічної комісії Львівського політехнічного інституту, 1993, № 1, с.12, 21) [13].

У власне мовному плані для таких гіпотез характерне надто вільне оперування мовними даними, коли за звуковою близькістю цілковито відмінних за значенням слів (близькістю, яка без надійної аргументації не може бути не чим іншим, як випадковістю) сучасної української і ще якоїсь, віддаленої і в часі і в просторі, мови вбачається й семантична спорідненість таких слів і стверджується походження одного з них від іншого (явище «народної етимології»). Так, наприклад, у М. Красуського — в етимологізуванні назв чисел (в українській мові): *один* — від *од-він*, тобто *од нього* (мотивація: рахунок починається від першого пальця руки), *два, двоє* — від *твой, твоє* (другий палець руки вказівний, указує на іншого), *три* — форма наказ. сп. від *тре* (середній палець тре об інші пальці), *чотири* (*четыре*) — від *ще тре*, *п'ять*, *п'ятий* — від *півутятий*, *шість (шесть)* — від *ще єсть* (після підрахунку на пальцях однієї руки лічба продовжується на другій руці), *сім*, *сьомий* (первісно *седем, седмий*) — від *седимо* («*ми сидимо*», тобто відпочиваємо на сьомий день тижня), *вісім* — від *від-сім*, тобто *від семи*, *дев'ять* — від *да́вить* (дев'ятий палець надавлює на восьмий), *десять* — від *досить* і т. д. [Красуский 1991 : 11–20]; у Б. Чепурка: «спорідненість» біблійного імені *Ной* і українського префікса **най-** (*Ной-давніший* та ін.) як доказ стародавності української мови [Чепурко 1993, № 2 : 114]. Так само у спробах установлення назви праукраїнців та їхньої землі (у працях Л. Силенка, С. Плачинди, Ю. Канигіна, Ю. Шилова та ін.): на основі назв *арії*, *Аратта* (у стародавніх шумерських та інших легендах Аратта — це держава, яка [нібито] існувала приблизно між Месопотамією та Індією) виводяться «українізовані» — як фонетично ([а] > [о]), так і семантично (як наслідок зближення з укр. *орати*, *орач*, пор. скіфи-*орачі* як [нібито] праукраїнці) — назви *орії*, *оріа(я)ни* та їхньої землі — *Оріа(я)на, Оратанія*, *Оратта* [див. також, наприклад: Канигін, Ткачук 1996 : 32–36; Різниченко 2003 : 7, 61–63, 70–71]; у назвах «давньоукраїнських» племен: *етруски,* тобто «*ето руси*», «*з русинів*»; *етруски* — це *русини* з Прикарпаття (Сергій Плачинда. Проблема українського підручника. — ЛУ, 18.02.2010); *галли* (від *галичі, галичани*); корінь

що в таких енциклопедичних статтях, як і у відповідних лінгвістичних працях, просто подається один з поглядів на найбільш ранню локалізацію індоєвропейської прамови — у Південно-Східній Європі, без будь-яких посилань на праукраїнську або якусь іншу з мов.

[13] Те, що в статті під такою назвою йдеться також про зовсім інші речі, пояснюється загальною стурбованістю певних національно активних кіл українського суспільства сучасним станом української мови та об'єктивністю висвітлення її історії й недовірою до «офіційного» мовознавства, а також, безперечно, вірою у власну спроможність відновити історичну правду.

-рус- лежить також в основі *Єрусалим*; першим ім'ям бога наших предків було *Ра*, а їхнім ім'ям — *расини*, звідси вже *Русь*, *русини* [Коваль 2004].

Або такі зразки етимологізації: «Такі антропоніми [у народів Кавказу. — *О. Т.*], як *Гурген*, *Сурен* або *Тлюстен* і т. д. подібні до сучасних українських *Склярен*, *Кушнірен*, *Данилен*, які разом зі словом *ко* "син" складають українські прізвища *Скляренко*, *Кушніренко*, *Даниленко* тощо» [Знойко 2004 : 24]; у праарійській / праукраїнській мові слово *ко* означало «син; дитя», звідси українські та інші індоєвропейські імена й прізвища на *-ко* [Братко-Кутинський 1996 : 45, 200]; *Італія* — від укр. *теля* («тут вражала прибульців велика кількість корів») [Губко 2003 : 214–220]; слово *енко*, яке пізніше стало суфіксом українських прізвищ, мало первісне значення Творця людей, Першого Вчителя [Чепурко 1993, № 2 : 100]; «Про український слід у Палестині опосередковано свідчить і Біблія, називаючи міста *Єрихон* (*Ори-Кінь*), *Єрусалим* (перша назва *Русасалель* — постій Русина, *Гай* та інші»; «А давні українці — *анти* (люди великої фізичної сили й високої духовності) — мали такий великий уплив на давній світ, що їхнім іменем — *АНТИ* — названо великий період в історії людства — *АНТИчний* світ, *АНТИчна* культура тощо, а першоназва Риму була — *Антополіс*, тобто місто Анта» (Сергій Плачинда. Проблема українського підручника. — ЛУ, 18.02.2010); «Пришельців із Праукраїни називали в Індії *аріями*, що означає "творці"»; гніздо спільнокореневих слів [нібито] з коренем *інде*: *Індія*, *деінде*, *індивід*, *індустрія*, *індиферентний*; гніздо *мершій*: *мерці*, *мряка*, *мжичка* та ін.; «У санскриті назва *Атлантида* означає "тривале терпіння білих". Похідне: *арцтеки* (дехто називає *ацтеки*), що означає "біла людина". Похідне: лікар у німецькій мові — *der Arzt* походить від праукраїнського із тим самим значенням "біла людина". Прадавню назву України ще до 5508 року до н.е. вимовляли *Аріяна* (тобто *Оріяна*), що дослівно означає "держава білих творців"» (В. Кобилюх. Загадка Атлантиди і санскрит. — ЛУ, 1.01.2009, с. 8); *укр* — прадавнє слово, що означало «Край / Країна Тура / Бика»; *козак* — від індоіран. *Gosak* «відважний воїн-лицар»; *Вишгород* (місто на північ від Києва) означає не «Високе (Вишнє) місто», а «Місто роду / племені» і споріднене з ім'ям бога Вішну [Наливайко 2004 : 21, 83–89, 345-352; див. також: Наливайко 2008].

В інших мовах вбачаються сліди численних впливів української мови: так, корінь *-рус-* нібито простежується і в *етруски*, і в *Єрусалим*; «Недаремно ще й нині у Західній Європі та Малій Азії існують географічні назви українського походження. Наприклад, в Іспанії була історична провінція *Галіція* (пор. укр. *Галичина*), а нині то провінції *Луго* (*луг*) та *Оренсе* (*Ор*). На території Франції зараз є місто *Кійон* (*Кий*), область *Рутенія*, райони *Русільйон*, *Русціно*. В Італії промовистими для українського вуха є назви міст *Болонья* (*оболонь*, *болонь*), *Турин* (*тур*), *Милан* (*милий*), *Венеція* (*венеди*), *Славія*, *Славіні* (*слава*). У Малій Азії є міста *Тріполі* та *Халіупа* – двійники наших *Трипілля* та *Халеп'я*» [Губерначук 2002 : 180] (навіть якщо науковий етимологічний аналіз і виявить в окремих випадках семантичну, кореневу, спорідненість таких слів, оскільки названі європейські мови належать, як і українська, до індоєвропейських, питання саме українського впливу тут лишається, зрозуміло, відкритим); етруське *капець* збігається з укр. *капець* «кінець, смерть» [Губерначук 2005 : 79] (хоча укр. експрес. *капець* — це видозміна запозиченого з німецької *капут* за зразком *кінець* та деяких інших експресивних синонімів з цим суфіксом). Трактування ж «офіційним» мовознавством великої кількості слів у складі української мови як іншомов-

них запозичень викликає відверту недовіру до таких висновків, причому не просто як науково неспроможних, але і як позначених тавром «колоніальної» залежності від ментальності сусідніх історично успішніших народів: «Більшість дослідників, як і Яворницький, намагається заспокоїтись на тому, що слово *козак* запозичене з тюркських мов. Чому саме з тюркських і чому запозичене? Справа в тому, що ідея меншовартості нашого народу, викохувана польськими, а згодом і російськими імперськими ідеологами, дала, зрештою, свої плоди. <…> Повірили, що українська спільнота виникла усього-на-всього» десь у XIV–XV ст., отже, й козацтво не могло з'явитись раніше <…>» (автор вважає, що це слово існує ще від часів праукраїнської держави Артанії-Урарту) [Братко-Кутинський 1996 : 83–85, 93–95]; «Міркування О. Братка-Кутинського щодо походження самобутніх українських слів набагато земніші, симпатичніші, ніж потуги офіційних академіків шукати корені наших слів, географічних назв та язичницьких імен у грецькій, тюркській чи ще якійсь чужій мовній стихії. Приміром, дуже дивним виглядає твердження офіційних вчених мужів-космополітів [так! — *О. Т.*], що українці запозичили назви своїх язичницьких свят *Русалії* та *Коляда* у древніх римлян, а *Маковій* — у євреїв» [Губерначук 2002 : 45].

2.3. Як тепер загалом прийнято вважати з погляду сучасної історії, *укри* й більш поширена назва *украни*, що згадуються в середньовічних європейських джерелах, — це були назви одного із західнослов'янських (полабських) племен, що населяло землі на Балтійському Помор'ї [Нидерле 1956 : 116], але в сучасний паранауковий обіг ці слова взято з праць російських авторів першої половини XIX ст. М. Н. Надєждіна (див., наприклад: ЕСЛГНПР :167), О. Д. Черткова [Чертков 1853 : 83–84], які поєднували їх за звуковою подібністю з *Україною*, *українцями* [див.: Лаврів 1990; Плачинда 1993 : 51; Довгич 1995; Яценко 1995; Яценко 1998], а також з тексту одного з українських перекладів так званої «Велесової книги» (див.: Велесова книга 1995 : 96, 105).

2.4. Творці і прибічники різних версій «неофіційної» праукраїнської історії твердять про можливе українське коріння й, отже, українську як рідну мову Ісуса Христа (Ю. Канигін — шляхом семантичного зближення *Галілея* і *Галичина*, Б. Чепурко та ін.), оскільки «давні українці — перші поселенці Палестини» (С. Плачинда. Проблема українського підручника. — ЛУ, 18.02.2010). Так, ідентифікувавши передсмертні слова Ісуса Христа, сказані арамейською мовою і звернені до його Отця: «Елі, елі, лама азав тані» (з перекладом їх, за Євангелієм: «Боже мій, Боже мій, нащо мене ти покинув»), як укр. «О Лелю, о Лелю, леме ся в остани», український інтерпретатор вважає його, найімовірніше, лемком з карпатського регіону (М. Ткач. Якою була материнська мова Ісуса Христа? — УС, 16.01.1997). Назвавши свою замітку «Чи був Христос поліщуком?», журналіст популярної свого часу газети хоча й не дає прямої ствердної відповіді на це, але всім ходом своїх умовиводів «з точки зору історичної фонетики» фактично підводить читачів до такого висновку: назва народу *пелазгів* походить від *поліски*, тобто жителі Полісся, теперішні поліщуки, і, вивівши таким чином досі невідомий український етимон, автор кладе його в основу й назви *філистимляни*: *поліск* → *філіст*, а від останнього — й назви їхньої землі, яку він іменує вже подвійно *Палестина-Поліщина* (М. Цівірко. — ВК, 10.08.1999).

2.5. З-поміж джерел, що надихають сучасних ентузіастів на пошуки справжнього доісторичного минулого українського народу та його мови,

як і російського народу та його мови, слід назвати насамперед відповідні твори російських «романтичних» авторів середини XIX ст. (О. Чертков та ін.), праці М. Марра та його послідовників, російського історика Б. Рибакова про язичництво східних слов'ян (зокрема, в його неоднозначних поясненнях щодо певних міфологічних персонажів та інтерпретаціях певних слів у дусі «народної етимології» [див.: Клейн 2004 : 70, 88, 103 та ін.]), авторів з діаспори українського походження (Л. Силенко, В. Шаян, Д. Гуменна) та деяких [нібито] історичних пам'яток, що дійшли до наших днів.

Основним історичним (на думку критиків, псевдоісторичним: див. далі) джерелом є ось уже багато років так звана «Велесова книга» [14], яка [нібито] відбиває прадавню історію слов'ян — з походженням їх від предків *аріїв* (арійців) на чолі з «отцем» на ім'я *Орій* (*Орь* / *Ор*), синами якого були Кий, Щек і Хорив, а від них уже пішли відповідно руси, тобто східні слов'яни, чехи, тобто західні слов'яни, і хорвати, тобто південні слов'яни. У поле зору історичної науки та мовознавства в СРСР цей твір (один з його фрагментів) потрапив наприкінці 1950-х років, але дістав від представників «офіційної» науки негативні відгуки як підробка, фальсифікат [див.: Жуковская 1960; див. також пізніше: Что думают ученые… 2004 (тут подано критичні оцінки цього твору таких російських істориків, літературознавців, мовознавців, як Б. О. Рибаков, І. М. Данилевський, А. О. Алексєєв, Л. П. Жуковська, О. В. Творогов та ін.)]. Але спалах особливого зацікавлення в слов'янських республіках СРСР, а потім ще більше у відповідних незалежних державах у колах «неофіційної» паранауки, яка не довіряє офіційній науці, розпочався на межі 80–90-х років — як один з наслідків демократизації суспільного життя та побудови пострадянських держав уже на національних принципах. В Україні цей твір уперше був опублікований 1990 року (Влес Книга. — Журнал «Дніпро», 1990, № 4, с. 87–106: «в українському прочитанні»), а потім неодноразово вже видавався в різних перекладах з мови-«оригіналу» (наприклад: Велесова книга 1995).

«Велесова книга» відіграє значну роль у формуванні поглядів певних національно-патріотичних кіл у суспільствах обох цих народів на їх походження — як підтвердження їхньої стародавності, у пошуках їхніх «арійських» коренів, у конструюванні їхньої національної ідеології, як свідчення певної їхньої месіанської місії щодо інших народів.

Проте відразу ж окреслилися розбіжності між представниками / виразниками інтересів різних національних спільнот — росіян і українців у трактуванні ідей та образів цього твору, оскільки під «русами» («русичами») з тексту твору кожна зі сторін хоче розуміти саме себе. Так, видавці цієї книги в Росії і в Україні відповідно відзначають, зокрема: це священні тексти нов-

[14] «Велесова книга» (у самому тексті цього твору відсутня яка-небудь його назва, але на початку його вжито слово «влескнига») — це збірник історико-релігійних текстів невідомого походження (невідомого авторства та часу створення; прихильники її автентичності відносять її написання до IX століття), оригінал якого відсутній, що оповідає про минуле слов'ян від глибокої давнини до кінця IX століття — про глибокі «арійські» корені слов'ян і перш за все «русичів», а в мовному плані являє собою певну суміш з поєднанням елементів різних слов'янських мов на різних їхніх хронологічних зрізах (очевидно, це мала бути імітація праслов'янської мови). Вона [нібито] була випадково знайдена на Харківщині 1919 року офіцером Добровольчої армії на дерев'яних дощечках, які, однак, не збереглися. У копіях вона поширювалася спочатку в середовищі російської, а потім і української еміграції, публікуючись (фрагментами або повністю) ще з 50-х років.

городських волхвів IX ст. (Велесова книга / Перевод и комментарии Александра Асова. Москва, 1995 : з анотації); це пам'ятка V–IX ст., де відбито історію укрів, чий родовід повів Кий, син Ора, внук Дажбога (Велесова книга 1995 : з анотації).

В ідейній основі «Велесової книги» прихильники її автентичності вбачають не тільки справжню історію, а й ідеологію нової України. Так, дослідниця й перекладачка цієї пам'ятки (або підробки під неї) Галина Лозко, канд. філософ. наук, відзначила під час презентації її нового видання [див. також, зокрема: Лозко 2002]: «Ми, українці, всі причетні до цієї книги, бо в ній знаходимо невичерпну скарбницю знань про себе і про світ, потужну енергію для майбутніх поколінь. Саме на такій книзі має будуватися ідеологія незалежної України», додавши, що «мова дощечок ближча до польської та української, аніж до російської»; на презентації з підтримкою цього твору виступили також В. Куєвда, канд. психол. наук, І. Ющук, канд. філол. наук, проф., П. Панченко, д-р іст. наук, В. Кузьменко, д-р техн. наук, письменники Іван Білик, Сергій Плачинда (див.: Навколо «Велесової книги». — ЛУ, 4.07.2002, с. 5). Українські прихильники цього твору постійно підкреслюють пріоритетне право на нього саме за українським народом. Наприклад: «Комуністична імперія продовжувала чорну справу імперії царської. Уже вчені багатьох країн (Америки, Англії, Індії) визнали досягнення Трипільської культури, дослідили історичні зв'язки наших прапрапредків — *оріян*, *аріїв* — з народами сучасної Індії та Європи; уже історики світу, котрі спочатку вважали, що колискою найстародавнішої культури був Єгипет, а потім — що Месопотамія, переглянули свої твердження і визначили, що саме з території нинішньої України бере початок історія культури і цивілізації індоєвропейських народів, а Москва все ще відмовляла нам у древності, монополізувавши науку, зокрема історичну, не пускала нас в дохристиянську історію. <…> Всіляко замовчувалася "Велесова книга" (Велес — у наших предків давній Бог розсвітлення, що приносить Вічне Світло Сварога на нашу Землю) — ця збірка дохристиянських переказів, міфів, легенд, дум» (Віталій Карпенко, гол. ред. газети. Голос предків з глибини століть. — ВК, 19.01.1996); «У "Велесовій книзі" не простежується жодної етнічної дороги для утворення так званого "великоросійського" народу» (Орест Корсовецький, письменник. «Велесова книга»: спроба усвідомлення. — Кримська світлиця, 5.06.1998, с. 7); «Що вже казати про рукописну давньоукраїнську пам'ятку IX століття —"Велесову книгу". Викликають занепокоєння намагання відібрати нашу пам'ятку (як, до речі, і "Слово о полку Ігоревім"), назвавши її російською, штучно перенісши місце її створення зі Слобожанщини до земель Великого Новгорода» (Микола Тимошик. Розширювати українське поле. — Д, 3.09.2010); «Це наша "Одіссея"» — про «Велесову книгу» [Бабій 1997 : 113]. З підтримкою автентичності «Велесової книги» та її важливого значення для української історії виступали також, крім уже названих вище, інші відомі в Україні особи: В. Яременко, О. Білодід, С. Наливайко, Ю. Шилов (Достовірність Велесової книги. Київ, 2000), Дм. Федоренко («Велесова книга» — найдавніший літопис України. Київ, 1999), В. Таранець [Таранець 2015], С. Піддубний (Ілар Хоругин. Влескнига: наук.-популяр. вид. / Переклад, примітки та коментарі Сергія Піддубного. Голованівськ, 2010, 340 с.), В. Крисаченко та ін., письменники Валерій Шевчук, Богдан Сушинський.

Статті про «Велесову книгу» було введено до деяких довідників з української літератури, з українознавства; у середині 90-х років цей твір було

введено до шкільної програми для 9 класу; з'явилися низка методичних розробок і деякі посібники для вивчення цього твору в школі (див. нижче п. 6).

Критики ж «Велесової книги» заперечують її автентичність як історичної пам'ятки [див., наприклад: Клейн 2004 : 115–123]. Українські дослідники подають погляди її автора як «панславіста, а точніше, панросіяніста»: «<…> це твір великодержавницько-російський, євразійський <…>, основною ідеєю якого є створення всеслов'янської православно-християнської імперії під проводом росіян <…>. І треба бути або гранично наївним, або занадто засліпленим жаданням бачити в бажаному дійсне, щоб у цьому лише злегка замаскованому політичному памфлеті державника-шовініста бачити "скрижалі буття українського народу", бо найімовірніше – це "скрижалі небуття" (державного і, напевне, національного) українського й інших слов'янських народів, за винятком російського» [Ткаченко 2001 : 49, 51; див. також: Півторак 2014 : 117–118]. З критикою «Велесової книги» як наукової підробки виступали також відомі історики української мови В. Німчук, Ю. Карпенко, В. Лучик.

Ще одна стародавня пам'ятка [ніби] української мови, яка перебуває в полі уваги як славістів, так і ширших кіл суспільства, хоча й значно меншою мірою порівняно з «Велесовою книгою», — це так званий «Рукопис Войнича» — ілюстрований рукопис, що, як прийнято звичайно вважати, написаний невідомим автором невідомою мовою й на основі невідомого алфавіту (назва — від прізвища американського антиквара-букініста В. Войнича, який придбав його 1912 року). Текст його багато разів уже протягом кількох століть намагаються розшифрувати, але безуспішно. І от 1978 року Джон Стойко, інженер, американець українського походження, заявив, що йому вдалося це зробити і що текст написаний українською мовою. Це, природно, викликало зацікавлення в середовищі української діаспори, а після 1991 року — уже і в самій Україні. Дж. Стойко подав розшифрування 9 сторінок з понад 230 наявних у рукописі, а назву його «прочитав» як «Листи до Ока Божого». У середині 90-х років цей фрагмент було опубліковано в Україні як найдавнішу українську рукописну пам'ятку VII–VI ст. до н. е. (див.: Рукопис Войнича 1996; в анотації до нього зазначено, що в цьому творі обстоювалися засади язичницької віри наших предків; у ньому [нібито] також фігурують *бог Ор*, *орії* (*оріяни*) / *арії*). Твір перевидано 2007 року під назвою «Рукопис Ора». Однак, хоча, на відміну від «Велесової книги», у дослідників немає сумніву щодо «матеріальної» автентичності названого рукопису (аналіз самого пергаменту дозволяє датувати його початком XV ст.), у такому «перекладі» цей твір наукова громадськість не сприймає [див., зокрема: Грабович 2001].

2.6. У загальному огляді схарактеризованих вище далеко не поодиноких тепер трактувань доісторичних коренів української мови та характеру її контактів з іншими мовами (як у межах певного регіону, так і в цілому світі) окремо варто спинитися також на пошуках у цьому напрямі деяких уже достатньо відомих українських мовознавців-професіоналів, у працях яких на відзначену тематику не можуть не привертати уваги дуже широке залучання фактів різних мов у контактах з українською мовою та досить сміливі висновки авторів [нібито] на основі таких фактів. Мова йде про праці К. М. Тищенка [див., наприклад: Тищенко 2006; Тищенко 2008] та Ю. Л. Мосенкіса [див., наприклад: Мосенкіс 2001], імена яких можуть тепер подавати в огляді сучасних історико-мовних концепцій в одному ряду, зокрема, з іменами В. Шаяна, О. Братка-Кутинського, В. Іллі, Ю. Шилова, Ю. Кани-

гіна та ін. [див.: Куєвда 2007 : 36, 39, 49, 121, 176, 180, 183 та ін.] і особливості підходу яких до аналізу мовного матеріалу вже зазнали критики з боку колег-мовознавців саме як «міфотворчість» [див.: Вербич 2010 (це рецензія на ряд праць К. Тищенка 2006–2009 рр. з проблем історії мовних контактів на території сучасної України); Илиади 2003; Вербич 2002; критичні зауваження щодо особливостей етимологічного аналізу в дослідженнях Ю. Мосенкіса див. також: Лучик 2005 : 147–149].

У рецензії на праці К. Тищенка піддано критиці підхід автора до визначення етимології багатьох топонімів з різних регіонів України — з виведенням її від тих чи інших формально подібних слів фракійського, іллірійського, арабського, іранського, кельтського, готського, мадярського походження — там, де цілком правомірно напрошується висновок про їхні слов'янські або й власне українські корені. «Читаючи етимології К. М. Тищенка, складається враження, що людина творить якусь фантастичну історію» [Вербич 2010 : 54], наприклад: село *Демешківці* — [нібито] від *Дамаск* (хоча пор. українське ім'я *Демешко*, похідне від Дем'ян або Дементій), село *Северинівка* — від араб. *sabar* «подорож; похід» (хоча пор. ім'я *Северин*), гідронім *Нетеча* — від *не-* зі значенням «було колись» і кельт. *teach* «будинок», давній етнонім *поляни* — не від *поле*, тобто «жителі полів, рівнин», а як *по* + *алани*; *Вітряні гори* (історичний район Києва) — від етноніма готів; ойконіми за моделлю *Болехів*, *Глухів*, *Немирів*, *Чернігів* — як утворені за допомогою форманта кельтського походження, тоді як це за походженням незапозичені субстантивовані присвійні прикметники. І навпаки — з української мови: італійські ойконіми *Martinengo*, *Romanengo* пов'язуються з українськими прізвищами *Мартиненко*, *Романенко*.

Ю. Мосенкіс вважає, що є достатньо підстав розглядати виникнення праслов'янської мови як наслідок накладання відповідних індоєвропейських діалектів на трипільський мовний субстрат (причому такий трипільський субстрат найповніше зберігся саме для української мови, оскільки вона єдина зі слов'янських мов поширена на території колишнього Трипілля), наводячи для цього значний мовний матеріал як з української онімії (це переважно топоніми, а також імена таких божеств, як *Купала*, *Лада*, *Морена* та деякі інші), так і в межах загальних назв: *батько*, *борвій*, *вирій*, *віл*, *голуб*, *горіх*, *горох*, *жито*, *кінь*, *кобила*, *колиба*, *крісло*, *ліс*, *малина*, *могила*, *співати*, *хліб* та ряд інших, а також у фонетиці (наявність милозвучних чергувань: *в*/*у*, *і*/*й*, *з*/*із*/*зі*). Критики, однак, відзначають, що «у праці повністю порушена процедура етимологічного аналізу власних назв, яка передбачає спочатку співвіднесення їх з апелятивами-мотиваторами, і тільки в тому разі, коли їх не знаходять у мові, у якій функціонує онім, або в споріднених мовах, правомірно шукати подібні структури у віддалено споріднених або неспоріднених мовах» [Илиади 2003 : 150]. Як зразок «кабінетної народної етимології» критики подають, зокрема, етимологізування хороніма *Русь* — з виведенням його від етноніма *етруски* (це вже справді хрестоматійний приклад! — *О. Т.*) [Лучик 2005 : 149; Илиади 2003]. І, як підсумок цієї критики: «У цілому складається враження, що автор надає перевагу швидше аналізові міфології, ніж лінгвістичному (структури й семантики)» [Вербич 2002 : 94].

У разі справедливості цих та інших критичних зауважень подібного характеру методологію аналізу мовного матеріалу, застосовувану в працях названих дослідників, можна розцінювати в тих чи інших її аспектах як помилкову, хибну, як наслідок надмірного захоплення їх поставленою метою

дослідження, як невиправдану легкість в оцінюванні мовних фактів, тим більше хронологічно й територіально дуже віддалених. Однак, по-перше, їхній підхід лишається (принаймні за формою) все-таки в межах наукового аналізу (не «любительської лінгвістики»), хоча й недостатньо виваженого; по-друге, на відміну від історико-лінгвістичної «міфотворчості» при цьому не можна простежити явної ідеологічної заданості дослідження — засвідчити певні факти нашої мовної історії, щодо яких нам, нащадкам, слід відчувати гордість. Це питання, таким чином, термінологічної точності, адекватності оперування поняттям міфу.

(Закінчення статті див. у наступному номері журналу)